

Regina Polak

Badania nad wartościami w kontekście europejskim. Bilans i wyzwania

Europa-gerechte Werteforschung. Bilanz und Herausforderungen

Słowa kluczowe: wartości; badania nad wartościami; nihilizm; dyskusja o wartościach; przemiany kulturowe, gospodarcze i polityczne

Schlüsselworte: Werte; Werteforschung; Nihilismus; Diskussion über die Werte; kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel

Przewartościowanie wszystkich wartości: narodziny pojęcia wartości

Wartości były i są wynalazkiem ludzi, którzy chcą przeżyć i przeforsować swoje żywotne interesy, swoją wolę życia; wiara w wartości jest przesycona dążeniem do władzy, do realizacji interesów ludzi zainteresowanych władzą i najbardziej sprzecznymi, intensywnymi uczuciami¹ – taka moralnie i etycznie relatywizująca, genealogiczna oraz społeczno-psychologiczna perspektywa postrzegania „dobrego życia” towarzyszyła pojawieniu się pojęcia wartości w filozofii. Stało się to za sprawą Friedricha Nietzschego, który w ten sposób na trwałe i skutecznie podważył przekonanie, że zasady moralne, kategorie etyczne i leżące u ich podstaw wartości mają boskie pochodzenie i dlatego nie mogą być podawane w wątpliwość. Od czasów Nietzschego pytanie o „dobre życie” raz na zawsze przestało łączyć się z ukrytą, lecz przyjmowaną za coś oczywistego wiarą, że istnieje uniwersalny, absolutny punkt odniesienia, z którego da się wyprowadzić bezwa-

Die Umwertung aller Werte: Zur Geburtsstunde des Wertebegriffs

Werte wurden und werden erfunden von Menschen, die überleben und ihre Lebensinteressen, ihren Willen zum Leben durchsetzen wollen; der Glaube an sie ist durchwirkt von Machtstreben, Herrschaftsinteressen und widersprüchlichsten, intensiven Gefühlen.¹ Eine solche moral- und ethikrelativierende, genealogische sowie sozialpsychologische Perspektive auf die Frage des „guten Lebens” steht an der Wiege des Einzugs des Wertebegriffes in die Philosophie. Sein Geburtshelfer, Friedrich Nietzsche, erschütterte damit nachhaltig und wirkmächtig die Überzeugung, moralische Prinzipien, ethische Kategorien und die ihnen zugrundeliegenden Werte seien göttlichen und daher unhinterfragbaren Ursprungs. Nach Nietzsche verliert die Frage nach dem „guten Leben” endgültig den implizit-selbstverständlichen Glauben, es gäbe einen universalen, absoluten Bezugspunkt, von dem her sich ethische und moralische Lebensorientierungen unbedingt und allgemein-verbindlich ableiten ließen: Dies ist mit dem Begriff des „Todes Gottes” gemeint. Nach dem Verlust einer moralitätssichernden Letztinstanz

runkowo i ogólnie obowiązujące etyczne i moralne orientacje życiowe. To właśnie należy rozumieć pod pojęciem „śmierci Boga”. Po utracie najwyższej instancji będącej gwarantem moralności człowiek zyskał wolność – będącą jednak również przekleństwem – do tworzenia samodzielnie i wciąż na nowo swoich wartości. Tworzącą się w ten sposób sytuację „ciągłego przewartościowywania wszystkich wartości” nazywa Nietzsche nihilizmem. Duchowa sytuacja człowieka nie polega na tym, że w nic on już nie wierzy; według Nietzschego człowiek stwarza sobie sam, na sposób prometejski, wciąż na nowo treść swojej wiary. Wyczulony na znaki czasu negatywny prorok chciał w tym dostrzec, po fazie dezorientacji, nadejście wyzwolonej, wolnej epoki nadludzi, którzy heroicznie przyjmują swój los. Pokolenia, które po nim nastąpiły, wciąż jeszcze muszą radzić sobie ze skutkami wstrząsu, jaki w historii myśli ludzkiej wywołały jego poglądy, i z ich historycznymi następstwami.

Jest rzeczą ważną, aby pamiętać o ambivalentnym klimacie, w jakim narodziło się pojęcie wartości, zanim zostanie postawione pytanie o to, jak wyglądają badania wartości w Europie i jakie wyzwania są z nimi związane. Uwolnienie od heteronomicznej, represywnej moralności i wyzwolenie od wartości autonomicznych jest tak samo tego skutkiem jak powstawanie nowych zawirowań, ideologii i totalitaryzmów. Pojęcie wartości jest młode – wcześniej mówiło się w filozofii o cnotach, regułach obyczajowych, obowiązku, normach, zasadach. Wraz z pojęciem wartości pytanie o dobre życie zostaje złożone do dyspozycji człowieka. Być może stanowi to wyjaśnienie, dlaczego pojęcie wartości znalazło większe społeczne uznanie niż inne kategorie etyczne, które odnoszą się do racjonalnych, ogólnie obowiązujących prawd. W każdy razie w filozofii i etyce do dziś kontrowersyjne są

ist der Mensch dazu befreit – aber auch verdammt – , seine Werte immer wieder neu und selbst zu schaffen. Die damit unwiderruflich aufkommende Situation einer „ständigen Umwertung aller Werte” nennt Nietzsche „Nihilismus”: Nicht, dass der Mensch an nichts mehr glaube, ist dessen geistiges Aroma; aber nach Nietzsche schafft sich der Mensch prometheisch den Inhalt seines Glaubens je selbst und immer wieder neu. Der zeitsensible Negativ-Prophet wollte darin nach einer Phase der Orientierungslosigkeit ein erlöstes, freies Zeitalter von Übermensch anbrechen sehen, die dieses ihr Schicksal heroisch annehmen. Die Generationen nach ihm sind immer noch damit beschäftigt, dieses geistesgeschichtliche Erdbeben und seine historischen Folgen zu bewältigen.

Sich des ambivalenten Geburtsklimas des Wertebegriffes zu erinnern, ist wichtig, ehe man sich der Frage stellt, wie es um die Werteforschung in Europa bestellt ist und vor welchen Herausforderungen sie steht. Befreiung von heteronomer, repressiver Moral, Ermächtigung zu autonomen Werten sind die Folge ebenso wie die Entstehung neuer Verwirrungen, Ideologien und Totalitarismen. Der Wertebegriff ist jung – davor hatte man in der Philosophie von Tugenden, Sittengesetzen, Pflicht, Normen, Prinzipien gesprochen. Mit dem Wertegriff wird die Frage nach dem guten Leben in die Verfügungsmacht des Menschen gegeben. Vielleicht erklärt dies, warum sich der Wertebegriff gesellschaftlich stärker durchgesetzt hat als andere ethische Kategorien, die nach rationalen, allgemeingültigen Wahrheiten suchen. In Philosophie und Ethik jedenfalls sind die in der Auseinandersetzung mit Nietzsche entstandenen Wertphilosophien bzw. -ethiken Max Schelers oder Nicolai Hartmanns, die Werte als etwas objektiv Vorgegebenes systematisch untersuchen wollten, bis heute umstritten. Der Status von Werten in Philosophie und Ethik ist marginal, verstärkt zumal durch das vor allem in den Naturwissenschaften dominante, seinerseits ambivalente Ethos sogenannter Wertfreiheit, das dazu ver-

filozofie czy też etyki wartości Maxa Schelera czy Nicolausa Hartmanna, powstałe w opozycji do Nietzschego, będące próbą systematycznego badania wartości jako czegoś obiektywnie danego. Status wartości w filozofii i etyce jest marginalny, taką sytuację utrwała dodatkowo dominujący, przede wszystkim w naukach przyrodniczych, ambiwalentny etos tzw. wolności od wartościowania, który zobowiązuje do opisywania zamiast wartościowania czy normowania.

Ten, kto chce zajmować się problematyką wartości i ich badania, musi zdawać sobie sprawę z leżącej u ich podstaw sprzeczności:

- Refleksyjne, a przez to również systematyczno-naukowe badanie wartości kryje w sobie potencjał emancypacyjny. Ludzie dysponują rzeczywiście wolnością i autonomią, są uprawnieni i uzdolnieni do tego, aby definiować, kształtować, ustanawiać lub znosić wartości. Tym samym jednak muszą przyjąć na siebie ciężar ogromnej odpowiedzialności i wyjaśniania wciąż na nowo, co w życiu jest istotne i wartościowe, sensowne i dobre. Naukowe badania nad wartościami mogą i muszą wnieść swój znaczący wkład w utrzymanie tej wolności autonomicznego formowania wartości.
- Jednocześnie każda dyskusja o wartościach, choćby najbardziej podbudowana naukowo i zróżnicowana, nie może zastąpić etycznej, filozoficznej, religijnej i politycznej refleksji i dyskusji. Badania nad wartościami nie zwalniają z obowiązku pytania o to, jakie wartości zasługują na to, aby być wartościami – w ten sposób zostaje postawione pytanie o prawdę jako horyzont, na tle którego odbywa się wszelkie wartościowanie. Dokonane przez Nietzschego wyzwolenie ludzkiej moralności od niekwestionowanego panowania prawd

pflichtet, zu beschreiben, statt zu werten oder zu normieren.

Wer sich der Frage der Werte und ihrer Erforschung nähert, muss sich einer grundlegenden Zweispältigkeit bewusst sein:

- Die reflexive – und damit auch die systematisch-wissenschaftliche – Auseinandersetzung mit Werten birgt emanzipatorisches Potential. Die Menschen sind tatsächlich frei und selbstbestimmt, ermächtigt und befähigt, Werte zu definieren, zu gestalten, zu erfinden oder abzuschaffen. Damit ist ihnen aber zugleich eine immense Verantwortung auferlegt: immer wieder neu zu klären, was im Leben wichtig und wertvoll, sinnvoll und gut ist. Wissenschaftliche Werteforschung kann und muss um dieser Freiheit zu selbstbestimmter Wertformierung willen heute unverzichtbare Beiträge leisten.
- Zugleich ist jegliche Wertediskussion, mag sie noch so wissenschaftlich fundiert und ausdifferenziert sein, kein Ersatz für ethische und philosophische, religiöse und politische Reflexionen und Diskurse. Werte zu erforschen, enthebt nicht der Frage, welche Werte es wert sind, Werte zu sein – und damit ist die Frage nach der Wahrheit gestellt als Horizont, innerhalb dessen alles Werten stattfindet. Nietzsches Befreiungsschlag menschlicher Moralität aus der unhinterfragten Vorherrschaft absoluter Wahrheiten enthebt nicht der Frage nach der Wahrheit. Ethik, Philosophie, Religion, Politik lassen sich nicht auf Wertefragen reduzieren. In diesem Fall wären Werte dann tatsächlich nicht mehr als zeitgebundene Reflexe, Verdichtungen und Instrumente der jeweiligen Macht- und Herrschaftsinteressen. Die wissenschaftliche Wert-Erforschung degenerierte zur Gehilfin ihrer Durchsetzung. Die lebensweltlichen, gesellschaftlichen Folgen: Orientierungslosigkeit im Wertedschungel, Hegemoniekämpfe inmitten eines Konkurrenzkampfes widerstreitender Wertesysteme, Werte-Chaos infolge eines unübersichtlichen Werteüberflusses, letztlich Re-

absolutnych nie zwalnia z obowiązku pytania o prawdę. Etyka, filozofia, religia i polityka nie dadzą się zredukować do pytania o wartości. W tym przypadku wartości bowiem nie byłyby niczym więcej niż tylko aktualnym odbiciem, kondensacją i instrumentem reprezentującym każdorazowe interesy władzy. Naukowe badania nad wartościami zostały zdegradowane do roli pomocniczej w ich forsowaniu. Skutkami tego, odczuwalnymi w życiu codziennym oraz na skalę społeczną, byłyby: dezorientacja w gąszczu wartości, walki o hegemonię między konkurującymi i sprzecznymi ze sobą systemami wartości, chaos wartości na skutek ich nadmiaru, ostatecznie zaś relatywizacja, zubożenie i dowolność wszystkich wartości – zjawiska, z którymi również stykamy się w społeczeństwach zachodniej i wschodniej Europy, mimo całej dobrej woli etycznej. Byłoby to tragiczną kontynuacją nihilistycznego dramatu, jaki stanowiła samodzielna, przekorna próba nadania życiu sensu poprzez samowolne i pełne przemocy ustanawianie wartości – dramatu, który po raz pierwszy osiągnął punkt kulminacyjny w obydwu wielkich totalitaryzmach XX wieku. Naukowe badania nad wartościami wiążą się więc z wielką społeczną i polityczną odpowiedzialnością.

Obydwa bieguny – wolność kształtowania wartości i związane z nią ciągłe zagrożenia nihilizmem – sprawiają, że nauka nie może uniknąć poważnego zmierzania się z problemem wartości. W problematyce wartości następuje w sposób egzemplaryczny i skondensowany kulminacja problemów antropologicznych, światopoglądowych, filozoficznych i etycznych, społecznych i politycznych, religijnych i kulturalnych dotyczących jednostek i społeczności. Pytanie o wartości dotyka

latywiering, Vergleich-gültigung und Beliebigkeit aller Werte – Phänomene, mit denen wir in West- und Osteuropas Gesellschaften neben allem guten ethischen Willen auch konfrontiert sind. Dies aber wäre die tragische Fortsetzung des nihilistischen Dramas, dem Leben durch willkürliche und gewaltvolle Wertsetzungen eigenmächtig-trotzig Sinn zu geben – ein Drama, das in den beiden großen Totalitarismen des 20. Jahrhunderts seinen ersten Höhepunkt fand. Wissenschaftliche Wertforschung hat von daher auch große gesellschaftliche und politische Verantwortung.

Beide Pole – die Freiheit des Werte-Gestaltens und die damit verbundene, beständige nihilistische Gefährdung – lassen die Wissenschaft nicht umhinkommen, sich mit der Wertfrage intensiv auseinanderzusetzen. In der Wertfrage kulminieren exemplarisch und verdichtet anthropologische und weltanschauliche, philosophische und ethische, soziale und politische, religiöse und kulturelle Fragen, die Individuen und Sozietäten betreffen. Die Frage nach den Werten berührt zuallererst – so sie nicht nur abstrakt als Gespräch *über* Werte verstanden wird – alle menschlichen Lebensbereiche. Daher ist es nicht verwunderlich, dass in Europa das Interesse an Werten und damit verbundener Werteforschung in einer Zeit immenser globaler Herausforderungen verstärkt auftaucht.

Werterevival und Krisenherde

Die Frage nach den Werten wurde, insbesondere im Westen, gesellschaftlich über einen längeren Zeitraum hinweg primär als Privatsache betrachtet: Wie man tugendsam lebt, an welchen Werten man seine individuelle Lebensführung ausrichtet, galt als Frage individueller Entscheidung. Aktuelle gesellschaftliche Krisenherde haben die Wertefrage in Europa in den vergangenen Jahren wieder ins Rampenlicht der Öffentlichkeit katapultiert:

– Soziale Krisenphänomene, die die Öffentlichkeit erschüttern: Gewalttaten in Schulen und Famili-

w najgłębszy sposób – o ile tylko nie jest rozumiane abstrakcyjnie jako rozmowa o wartościach – wszystkich sfer ludzkiego życia. Stąd też nie dziwi to, że w Europie, w epoce ogromnych globalnych wyzwań, ujawnia się z nową siłą zainteresowanie wartościami i związanymi z tym badaniami wartości.

Odrodzenie wartości. Zarzewia kryzysu

Pytanie o wartości było uważane przez dłuższy czas, szczególnie na Zachodzie, za sprawę prywatną; to, w jaki sposób rozumie się przykładowe życie, wartości, którymi należy kierować się w życiu, uchodziło za kwestię indywidualnej decyzji. Aktualne społeczne sytuacje kryzysowe sprawiły, że problematyka wartości znowu stała się przedmiotem zainteresowania opinii publicznej. Należy tu wymienić:

- zjawiska świadczące o społecznym kryzysie, wstrząsające opinią publiczną: akty przemocy w szkołach i rodzinie, spadek przyrostu naturalnego, wzrastającą lawinowo liczbę rozwodów, marginalizację całych warstw społecznych;

- nowe dylematy etyczne: rozwój i nowe możliwości biotechnologii, medycyny, techniki, które nasuwają pytanie, czy to, co możliwe, jest również dopuszczalne;

- socjopolityczne i socjoekonomiczne „ślepe zaułki”: wzrost ubóstwa przy jednoczesnym wzroście gospodarczym, pogłębiającą się przepaść między biednymi a bogatymi, wzrost wpływów rynków finansowych i międzynarodowych koncernów na życie jednostek, gwałtownie rosnące koszty leczenia, styl życia nastawiony na konsumpcję;

- zmiany klimatyczne, katastrofy naturalne, wyczerpywanie się naturalnych zasobów;

- problemy prawno-polityczne: konstytucję europejską, stosunek do mniejszości (re-

en; Rückgang der Geburtenzahlen; explodierende Scheidungsraten; Exklusion ganzer Bevölkerungsschichten;

- Neue ethische Fragestellungen: Entwicklungen und neue Möglichkeiten in der Biotechnologie, in der Medizin, in der Technik, die die Frage aufwerfen, ob wir dürfen, was wir können;

- Soziopolitische und -ökonomische Sackgasen: zunehmende Armut bei steigendem Wirtschaftswachstum; wachsende Kluft zwischen Armen und Reichen; steigende Macht von Finanzmärkten und multinationalen Konzernen über das Leben Einzelner; explodierende Gesundheitskosten, konsumorientierter Lebensstil;

- Klimawandel, Umweltkatastrophen und Ressourcenknappheit;

- Rechtspolitische Fragen: EU-Verfassung, Umgang mit (religiösen) Minderheiten und deren Kultur („Kopftuchstreit“), Grundwertedebatte;

- Schließlich die Probleme, die im Zusammenhang mit der Integration West- und Osteuropas auftauchen.

Als Ursache der genannten Krisenphänomene diagnostiziert man öffentlich nicht selten schleichenden Werteverlust, gravierenden Wertemangel, massiven Werteverfall und hofft naiv-idealistisch, durch verstärkte Appelle an das Wertebewusstsein des Einzelnen die Probleme wieder in den Griff zu bekommen; insbesondere in der Erziehung von Kindern und Jugendlichen wird Werterziehung daher wieder stark propagiert.² „Normative Aufrüstung“³ wird als Therapeutikum verordnet. In der Werteforschung untersucht man sodann Einstellungen, Normen und Sinnorientierungen von Individuen, um so zu erheben, welche Ressourcen für solche Wertepolitik zur Verfügung stehen.

Die Kontexte, in denen Wertefragen heute aufbrechen, sowie die Ergebnisse sozialwissenschaftlicher Werteforschung verdeutlichen allerdings mehreres:

Die gesellschaftlichen Krisen und Herausforderungen werden nicht primär durch Verbesserung

ligijnych) i ich kultury („spór o noszenie chusty”), debatę na temat wartości podstawowych;

– problemy pojawiające się w związku z integracją Europy Zachodniej i Wschodniej.

Jako przyczynę wymienionych zjawisk kryzysowych opinia publiczna nierzadko podaje znaczący niedobór wartości („pełzająca” utrata wartości, ogólny upadek wartości), i w sposób naiwnie idealistyczny żywi nadzieję, że dzięki wzmożonym apelom do etycznej świadomości jednostki uda się odzyskać kontrolę nad tymi problemami; w szczególności w odniesieniu do wychowania dzieci i młodzieży propaguje się intensywne wpajanie wartości². Lekarstwem na problemy ma być „normatywne uzbrojenie”³. W badaniach nad wartościami analizuje się więc postawy, normy i światopoglądy jednostek, żeby dowiedzieć się, jakimi zasobami dysponować może takie podejście do wartości.

Konteksty, w których dziś pojawiają się pytania o wartości, oraz wyniki badań nad wartościami (badań prowadzonych w ramach nauk społecznych) wiodą do różnorodnych wniosków. Społeczne kryzysy i wyzwania nie będą mogły być rozwiązane w pierwszej kolejności przez poprawę etycznej świadomości jednostek. Na płaszczyźnie indywidualnych orientacji nie ma bowiem mowy o upadku wartości. Niektórzy autorzy uważają nawet, że w sferze orientacji na wartości da się stwierdzić humanizujący postęp wyrażający się w rozwoju postawy świadomego i odpowiedzialnego obywatela⁴. Mieszkańcy Europy kierują się w dużej mierze tradycyjnymi wyobrażeniami na temat dobrego życia – choć w zależności od regionu, sytuacji i kontekstu znaczenie i funkcja tych wartości przedstawiają się różnie: sensu swojego życia większość Europejczyków szuka w dobrych relacjach rodzinnych, przyjacielskich

des Wertebewusstseins Einzelner zu lösen sein; auf der Ebene individueller Wertorientierungen kann nämlich von einem Werteverfall keine Rede sein.

Manche Autoren meinen sogar, in den Wertorientierungen einen humanisierenden Fortschritt hin zu mündigen Bürger/innen erkennen zu können.⁴ Die Menschen in Europa orientieren sich weitgehend an traditionellen Wert-Vorstellungen guten Lebens – auch wenn sich je nach Region, Situation und Kontext Bedeutung und Funktion dieser Werte divers darstellen: den Sinn ihres Lebens sucht die Mehrheit der Europäer/innen in guten Familien-, Freundschafts- und Paarbeziehungen, in sinnvoller Arbeit und übergeordneten ethischen und religiösen Sinnhorizonten; Freiheit, Gerechtigkeit, Friede sind ihnen zentrale Werte.⁵ Zwar gibt es kulturell und historisch bedingt regionenspezifische Schwerpunktsetzungen und Differenzen, aber die elementaren Lebensthemen werden europaweit geteilt. Auch die stärker individualisierten Westeuropäer/innen wünschen sich soziale Zugehörigkeit und suchen nach religiöser Orientierung; umgekehrt legen auch stärker familien-, nations- und religionsorientierte Osteuropäer/innen steigenden Wert auf Individualität und materiellen Wohlstand.⁶

Die Krisenherde rund um die Wertefrage entstehen so nicht in den degenerierenden Wertekonzepten der Einzelnen. Sie brennen dort,

– wo unklar und umstritten ist, wie die individuellen Wertorientierungen in einer sich aufgrund von ambivalenten und beschleunigten Modernisierungsprozessen rasant verändernden Welt und Gesellschaft konkret gelebt werden können („Wie lebt man Familie in einer sich dynamisierenden Arbeitswelt?”);

– wo individuelle Wertorientierungen in einem komplexen und widersprüchlichen, oft unvereinbaren Wechselspiel und Konflikt mit konkret gelebten Werten in Gesellschaft und ihren Institutionen und Subsystemen stehen; (Der gute Wille des Einzelnen, umweltbewusst zu leben, ersetzt z. B. keine europäische Umweltpolitik und wird konterkariert von

i partnerskich, w satysfakcjonującej pracy i nadrzędnych etycznych i religijnych horyzontach znaczeń; wolność, sprawiedliwość i pokój są dla nich centralnymi wartościami⁵. Wprawdzie istnieją kulturowo i historycznie uwarunkowane, specyficzne dla poszczególnych regionów akcenty i różnice, ale elementarne motywy przewodnie życia są podzielane w całej Europie. Również mieszkańcy Europy Zachodniej, będący w większym stopniu indywidualistami, życzą sobie przynależności do grupy społecznej i poszukują orientacji religijnych; z drugiej strony mieszkańcy Europy Wschodniej, bardziej rodzinni, patriotyczni i religijni, przywiązują coraz większą wagę do indywidualnego rozwoju i materialnego dobrobytu⁶.

Punkty zapalne związane z problematyką wartości nie powstają zatem w związku z degeneracją koncepcji wartości jednostek. Pojawiają się tam, gdzie:

– występują kontrowersje co do tego, w jaki sposób można żyć zgodnie z indywidualną hierarchią wartości w świecie i w społeczeństwie błyskawicznie zmieniającym się na skutek ambiwalentnych i przyspieszonych procesów modernizacji („Jak można żyć życiem rodzinnym w dynamizującym się świecie pracy?”);

– indywidualne hierarchie wartości pozostają w złożonej, często sprzecznej, a nawet niemożliwej do pogodzenia relacji i konfliktach z wartościami rzeczywiście uznawanymi w społeczeństwie, jego instytucjach i subsystemach (dobra wola jednostki, aby żyć w zgodzie z naturą, nie zastąpi np. europejskiej polityki ochrony środowiska, stoi z nią w sprzeczności dodatkowo lansowany przez gospodarkę styl życia, w którym głównym sposobem kontaktu z rzeczywistością jest konsumpcja; możliwy do stwierdzenia wysoki stopień gotowości młodych ludzi do za-

einem von der Wirtschaft forcierten Lebensstil, dessen Hauptannäherungsweise an die Wirklichkeit Konsum ist. Eine vorfindbare hohe Solidarbereitschaft junger Menschen ist schwer lebbar in einem Arbeitsumfeld, das auf Durchsetzung und Konkurrenz setzt.)

– wo im gemeinsamen öffentlichen Ringen um allgemein-verbindliche europäische Werte zu wenig Rücksicht genommen wird auf kulturelle Traditionen und Unterschiede (z.B. im Ringen um eine europäische Religionspolitik, die vor der Aufgabe steht, der Religion eine adäquate öffentlich-rechtliche verankerte Stellung zukommen zu lassen, und dabei Rücksicht nehmen muss auf die diverse gesellschaftliche und kulturelle Bedeutung, die diese in West- und Osteuropa hat).

Gefragt sind also verstärkt sozialetische Diskurse, Erforschung impliziter und konkret gelebter Werte in den Strukturen, Systemen und Institutionen der Gesellschaft und die Renaissance des Politischen.

Auch von einem Mangel an Werten kann keine Rede sein; das Gegenteil ist der Fall: Es ist der Überfluß an pluralen, widersprüchlichen Wertorientierungen, der Unsicherheit und Orientierungskrisen nach sich zieht. Was fehlt, sind Kriterien, Kategorien und Wertklärungsprozesse, die dem Einzelnen und der Gesellschaft unterscheiden helfen zwischen universalen, kultur- und gesellschaftstranszendierenden, nicht-pluralisierbaren Grundwerten und partikularen, pluralisierbaren kulturellen und religiösen Orientierungswerten (K.E. Nipkow). Ebenso ausständig sind heuristische Modelle, die Individuum und Gesellschaft dabei unterstützen, einen qualifizierten Werte-Pluralismus zu denken und zu leben. Es fehlen Konzepte, im Überfluß der Werte zu erfahren und zu verstehen, dass Pluralität der Werte kein defizitäres Phänomen ist und weder Verlust an übergreifenden, allgemeinverbindlichen Werten noch nivellierenden Relativismus bedeuten muss. Dazu bedarf es freilich entsprechender Theorien und Lebensmodelle, wie mit dem mit Werte-Plurali-

chowań solidarnych napotyka na trudności w środowisku pracy, w którym liczy się siła przebiecia i konkurencja);

– we wspólnych publicznych staraniach o ogólnie obowiązujące europejskie wartości w zbyt małym stopniu brane są pod uwagę tradycje i różnice kulturowe (np. starania o wypracowanie europejskiej polityki wobec religii, której zadaniem będzie przyznanie religii adekwatnej pozycji publiczno-prawnej, przy jednoczesnym uwzględnieniu różnego znaczenia społecznego i kulturowego, jakie religia ma w krajach zachodnio- i wschodnioeuropejskich).

Potrzeba zatem jeszcze bardziej intensywnych dyskursów społeczno-etycznych, badań nad zakładanymi i rzeczywistymi wartościami w strukturach, systemach i instytucjach społecznych, a także renesansu polityki.

Nie można również mówić o niedoborze wartości: jest wręcz przeciwnie. To właśnie nadmiar pluralistycznych, sprzecznych ze sobą hierarchii wartości powoduje niepewność i dezorientację. Brakuje kryteriów, kategorii i procesów wyjaśniania świata, które mogłyby pomóc jednostce i społeczeństwu odróżnić wartości podstawowe – uniwersalne, transcendentne wobec kultury i społeczeństwa, niepodatne na pluralizację – od partykularnych, podlegających pluralizacji, kulturowych i religijnych wartości orientacyjnych (K.E. Nipkow). Nie ma jeszcze również modeli heurystycznych, które wspierałyby jednostkę i społeczeństwo w myśleniu i życiu w warunkach potwierdzonego pluralizmu wartości. Brakuje koncepcji, które pozwoliłyby wobec nadmiaru wartości dostrzec, że pluralizm wartości nie jest wcale zjawiskiem deficytowym i nie musi oznaczać ani utraty nadrzędnych, ogólnie obowiązujących wartości, ani nie jest równoznaczny z niwelującym relatywizmem. Potrzeba do tego oczy-

tät konstitutiv verbundenen Konflikten und Diversitäten friedlich und schöpferisch gelebt werden kann. Konkret wird diese Frage z. B. angesichts steigender Migration, aber auch im Blick auf ein zusammenwachsendes wertplurales Europa, das neben den Gemeinsamkeiten lebensweltlicher Grundwerte eben auch Differenzen in den Wertorientierungen zwischen West- und Osteuropa aufweist; so z. B. hinsichtlich unterschiedlicher Bewertungen der Spannungsfelder zwischen Freiheit und Solidarität, Individualität und Gemeinschaft oder des Stellenwertes von Religion in Alltag und Öffentlichkeit.

Schließlich: Wertewissen ist kein instrumentelles Wissen und daher auch kein probates Mittel, das man unreflektiert und technokratisch nutzen kann, um politische, soziale, ökonomische Probleme zu lösen. Es handelt sich vielmehr um komplexe vor- und erfindbare, vorgegebene und gestaltbare Denk- und Lebensrealitäten, die sich zwischen den Spannungspolen Individuum – Gesellschaft – Kultur, Geist – Seele – Soziales – Materie, Theorie und Praxis, erwünschtem, möglichem und konkretem Leben jeweils neu konstituieren. Werte sind mentalpsychisch verinnerlichte Erfahrungen der Selbsttranszendenz, wo Menschen von Lebenwirklichkeiten, die ihnen widerfahren, so ergriffen werden, dass sie sich diese zueigen machen. Dieser Wertintegrationsprozess, bei dem wir Werte als Vorstellungen darüber integrieren lernen, was im Leben „gut“ und wünschenswert ist,⁷ eröffnet überhaupt erst die Möglichkeit zu authentischem moralischen Reflektieren und Handeln und erweitert den diesbezüglichen Denk- und Handlungsraum. Es ersetzt ihn aber nicht. Wissenschaftliche Werteforschung hat diesen Tatsachen Rechnung zu zollen und sie in den öffentlichen Diskurs einzubringen.

wiście odpowiednich teorii i modeli życia przedstawiających, w jaki sposób pokojowo i twórczo można obchodzić się z konfliktami i różnicami nieodłącznie związanymi z pluralizmem wartości. Pytanie to konkretyzuje się np. w obliczu nasilającej się migracji, ale również w perspektywie jednoczącej się pluralistycznej Europy, w której oprócz cech wspólnych związanych z ogólnie podzielanymi podstawowymi wartościami życiowymi istnieją również różnice w hierarchiach wartości między Europą Zachodnią a Wschodnią. Jest to widoczne np. na przykładzie odmiennej oceny relacji między wolnością a solidarnością, indywidualizmem a wspólnotą, czy też roli religii w życiu codziennym i w sferze publicznej.

Na końcu należy zauważyć, że wiedza o wartościach nie jest wiedzą instrumentalną i dlatego też nie jest odpowiednim środkiem, który można wykorzystać bezrefleksyjnie i technokratycznie do rozwiązywania politycznych, społecznych i ekonomicznych problemów. Chodzi tu raczej o złożone rzeczywistości – już dane i jeszcze czekające na odkrycie, już ustalone i jeszcze możliwe do kształtowania, te istniejące w sferze myśli i te realizowane już w życiu, konstytuujące się wciąż na nowo w polu wyznaczanym przez bieguny: jednostka – społeczeństwo – kultura, umysł – dusza – społeczność – materia, teoria i praktyka, życie wymarzone, możliwe i konkretne. Wartości są doświadczeniami samotranscendencji zinternalizowanymi mentalnie i psychicznie wtedy, kiedy rzeczywistość, z którą człowiek się styka, dotyka go tak mocno, że czyni on z niej swoją własność. Ten proces integracji wartości, podczas którego uczymy się integrować wartości będące wyobrażeniami o tym, co w życiu jest „dobre” i pożądane⁷, otwiera przed nami możliwość autentycznie moralnej refleksji

Herausforderungen an die Werteforschung

Distanz zwischen öffentlichem und wissenschaftlichem Wertediskurs – und die Folgen

Trotz Werterevivals steht derzeit der öffentliche und nicht selten populistische Diskurs rund um Werte weitgehend unverbunden neben dem wissenschaftlichen Wertediskurs. Der Werteforschung wird zudem innerhalb der Wissenschaft nicht der Stellenwert eingeräumt, dessen sie aus aktuellen Gründen bedürfte. Das hat Folgen.

Nicht bzw. zu wenig reflektiert sind beispielsweise die *Interessenslagen* der am Werte-Diskurs Beteiligten. Was treibt Politiker/innen an, die Werte-Karte zu spielen, z.B. bei sozial-, familien-, wirtschaftspolitischen Fragestellungen? Soll Wert-Politik andere Politiken ersetzen – oder neue politische Möglichkeiten eröffnen? Dient der Werterekurs auf europäische Werte der machtpolitischen Abgrenzung gegenüber der islamischen, asiatischen, amerikanischen Welt oder dem Versuch, mit diesen Wertekulturen in ein friedenssicherndes Gespräch zu kommen? Was motiviert große Wirtschaftsunternehmen dazu, sich Wertefragen zuzuwenden? Möchte man gesellschaftliche Verantwortung übernehmen, um realpolitische Macht nicht teilen zu müssen – oder versucht man, wirtschaftliche Logik mit anderen Sinn- und Lebensorientierungen in Einklang zu bringen? Welche Forschungsfragen stellen Werteforscher/innen und warum – und welche nicht?

Unklar und diffus ist die *Verwendung des Wertebegriffes* im Wertediskurs.⁸ So bedeutet „Wert“ z. B. aus einer ökonomischen Perspektive den Nutzen, den Gewinn einer Sache; aus einer soziologischen Perspektive sind Werte gesellschaftliche Funktionsträger, die einer Gesellschaft, deren Individuen, Institutionen und Organisationen allgemeine Ziele, Präferenzen, Orientierungsstandards und damit Handlungsorientierung, -auswahl, -mittel und -ziele ermöglichen.⁹ Sie steuern die Wirklichkeitswahrnehmung, stellen Identitäten von Individuen und Sozietäten dar und her und stellen Legitimität

i postępowania, rozszerzając związaną z tym sferę myślenia i działania, ale jednak nie zastępując jej. Naukowe badania nad wartościami muszą uwzględnić ten fakt i uczynić go przedmiotem publicznego dyskursu.

Wyzwania związane z badaniami wartości

Dystans między publicznym i naukowym dyskursem na temat wartości – i jego skutki

Mimo odrodzenia wartości w dzisiejszych czasach, publiczny i nierzadko populistyczny dyskurs na temat wartości ma niewiele wspólnego z naukową dyskusją na ten temat. Badaniom nad wartościami nie przyznaje się ponadto takiej rangi naukowej, na jaką zasługiwałyby w aktualnych warunkach. Taka sytuacja ma swoje konsekwencje.

Nieprzemyślane lub za mało przemyślane są przykładowo interesy stron biorących udział w dyskusji o wartościach. Co skłania polityków do tego, aby używać wartości jako karty przetargowej w odniesieniu do problemów społecznych, rodzinnych czy gospodarczo-politycznych? Czy polityka wobec wartości ma zastąpić inne rodzaje polityki, czy też otworzyć nowe polityczne możliwości? Czy odwoływanie się do wartości europejskich służy politycznemu odgraniczeniu się od świata islamskiego, azjatyckiego, amerykańskiego – czy też próbie nawiązania pokojowego dialogu z tymi kulturami? Co motywuje wielkie koncerny do zajmowania się problematyką wartości? Czy chodzi tu o wzięcie na siebie społecznej odpowiedzialności, aby nie być zmuszonym do dzielenia się rzeczywistą władzą polityczną – czy też chodzi o próbę pogodzenia logiki ekonomicznej z innymi systemami wartości i stylami życia? Jakie pytania stawiają badacze wartości i dlaczego, a o co nie pytają?

Niejasne i nieokreślone jest zastosowanie pojęcia „wartość” w dyskusji o wartościach⁸.

onstheorien bereit. Philosophisch-ethisch wiederum sind Werte ontologische sowie normative Größen im Prozess wahrheitssuchender, sinnstiftender und ethischer Diskurse. Der Wertbegriff wird zudem synonym verwendet für Bedürfnisse und Wünsche, Wünschenswertes und Erwünschtes; für Wertinhalte, aber auch auch die Perspektive, unter denen diese Inhalte wertvoll sind; für Interessen, Einstellungen, Präferenzen, Motivationen, Orientierungen, Haltungen, Mittel, Ziele und Zwecke. Alle diese Dimensionen können auch gegeneinander ausgespielt werden.

Wird der Wertdiskurs dann auch noch *abstrakt und moralisierend* geführt, in dem *über* Werte gesprochen wird, Wertappelle erlassen und Wertbewusstsein eingefordert wird, wird die Chance, die das verstärkte Interesse an Wertefragen in sich birgt, vertan. Die Chance: Die mit der Interpretationsoffenheit verbundene Abstraktheit von Werten kann, gerade weil sie keine konkreten Handlungen zwingend vorschreibt, den ethischen Diskursraum eröffnen und weiten – denn Werte sind im Unterschied zu Normen „attraktiv” und nicht restriktiv (Hans Joas). Die Gefahr: Der Wertdiskurs wird zum Ethik-Ersatz und zum politischen und gesellschaftlichen (Selbst)Ablenkungsmanöver.

Wissenschaftliche Werteforschung in einer neuen Situation

Die Werteforschung in Europa wird derzeit vom sozialwissenschaftlichen Paradigma dominiert – und dabei weniger aus einer historisch-hermeneutischen, sondern einer empirisch-quantitativen Perspektive. Ohne Zweifel birgt dieser Zugang – wie ihn die großen empirischen Europastudien haben – unverzichtbare Erkenntnisressourcen, indem er repräsentative Querschnitts- und Längsschnittsanalysen ermöglicht, die einen Vergleich von Wertorientierungen innerhalb verschiedener Gruppen einer Bevölkerung sowie ganzer Bevölkerungen untereinander sichern.¹⁰ Soziale Einflußfaktoren auf Wert-

Tak więc np. z perspektywy ekonomicznej wartość to pożytek, zysk z jakiejś rzeczy. Z perspektywy socjologicznej wartości są nośnikami funkcji społecznych, które wytyczają społeczeństwu oraz jego członkom, instytucjom i organizacjom ogólne cele, ukierunkowują preferencje, dostarczają standardów orientacyjnych i tym samym kierują ich działaniem, wpływając na wybór rodzajów, środków i celów działania⁹. Sterują procesem postrzegania rzeczywistości, ustanawiają i prezentują tożsamość jednostek i społeczności, dostarczają teorii legitymizacyjnych. Z perspektywy filozoficzno-etycznej natomiast wartości stanowią wielkość ontologiczną oraz normatywną w procesie poszukiwania prawdy i konstytuowania sensu w ramach etycznych dyskursów. Pojęcie „wartości” jest oprócz tego używane jako synonim potrzeb, życzeń, tego, o czym warto marzyć; wartościowych treści, ale również perspektywy, w której te treści są wartościowe; interesów, postaw, preferencji, motywacji, orientacji, środków i celów. Wszystkie te wymiary mogą być również przeciwstawiane sobie wzajem.

Jeśli dyskusja na temat wartości będzie oprócz tego prowadzona jeszcze w sposób abstrakcyjny i moralizujący, jeśli będzie to dyskusja, w której będzie się apelować do wartości i wymagać świadomości etycznej, wówczas zmarnowana zostanie szansa kryjąca się za wzmożonym zainteresowaniem tą problematyką. Wspomniana szansa polega na tym, że związana z otwartością interpretacyjną abstrakcyjność wartości może otworzyć i rozszerzyć pole dyskursu etycznego właśnie dlatego, że nie przymusza do żadnych konkretnych działań. Wartości są bowiem, w przeciwieństwie do norm, „atrakcyjne”, a nie restryktywne (Hans Joas). Związane jest z tym pewne niebezpieczeństwo: dyskurs na temat wartości może za-

haltungungen können angemessener verstanden, der Wertewandel kann präziser wahrgenommen werden. Soziologische „Intuitionen”, Hypothesen werden auf solide empirische Beine gestellt. Allerdings werden die blinden Flecken dieses Zugangs ebenso zu wenig reflektiert wie die impliziten Folgewirkungen einer methodisch eindimensionalen, realitätsverkürzenden, weil quantifizierenden Annäherung an das Thema.

Fragen wirft z. B. eine einseitige Methodologie auf, die mittels standardisierter Fragebögen arbeitet. Was erfahren wir, wenn wir Werte messen? Strenggenommen sind ja nur Vergleiche von Reaktionen auf vorgegebene Begriffe möglich. Die Zustimmung von Personen zu bestimmten Begriffen bestätigt ja keinesfalls die Konzepte der Forscher, sondern liefert bloß „brauchbares Material”, wie die Menschen auf diese Konzepte reagieren.¹¹ Ermöglichen standardisierte Fragen und Begriffe überhaupt seriöse Vergleiche zwischen verschiedenen Bevölkerungsgruppen, Kulturen, Gesellschaften? Ein und derselbe Begriff kann ja in verschiedenen Bevölkerungsgruppen und Kulturen sehr verschieden konnotiert sein. Werden die Selbstverständnisse und Unterschiede der einzelnen Gruppen und Kulturen hinreichend sichtbar? Was bleibt dabei unsichtbar, was wird ausgeblendet? Wie werden die Tiefendimensionen der Bedeutung vorgegebener Werte ausgelotet? Wie lassen sich neue, sich erst anbahnende Werterfahrungen sichtbar machen?

Genannt seien weiters Rückkoppelungseffekte dieses Forschungsansatzes auf das öffentliche Bewusstsein, wie z.B. die Förderung eines positivistischen Werteverständnisses („Werte sind messbare, daher auch berechenbare und manipulierbare Größen”), die performative Verstärkung beobachteter und die Ausblendung nicht beobachteter Werte. So kann es zwischen Lebens-Realität und Forschungs-Realität zu horizontverengenden, pluralitätsblinden und wertnormierenden Angleichungsprozessen kommen. Dies wird z.B. dort problematisch, wo der westeuropäischen Situation entsprungene For-

cząć pełnić funkcję zastępczą wobec etyki, może stać się, w sensie politycznym i społecznym, manewrem obliczonym na odwrócenie uwagi.

Naukowe badania nad wartościami w nowej sytuacji

Badania nad wartościami w Europie są obecnie zdominowane przez paradygmat nauk społecznych, nie tyle z perspektywy historyczno-hermeneutycznej, co raczej empiryczno-ilościowej. Takie podejście bez wątpienia kryje w sobie ogromne możliwości, o czym świadczą wielkie empiryczne studia europejskie. Podejście takie umożliwia reprezentatywne, przekrojowe analizy i zapewnia możliwość porównywania hierarchii wartości wewnątrz różnych grup społecznych czy też całych społeczeństw¹⁰. Społeczne czynniki wpływające na kształtowanie hierarchii wartości mogą być w sposób bardziej adekwatny zrozumiane, przekształcenia wartości precyzyjniej ujęte. Socjologiczne „intuicje”, hipotezy, zyskują w ten sposób solidne podstawy empiryczne. Jednakże niedostatki takiego założenia również rzadko stają się przedmiotem refleksji jak ukryte skutki metodycznie jednowymiarowego podejścia do tematu, upraszczającego rzeczywistość, ponieważ głównie ilościowego.

Wątpliwości budzi np. jednostronna metodologia oparta na standaryzowanych kwestionariuszach. Czego dowiadujemy się, mierząc daną wartość? Ściśle biorąc, możliwe jest tu tylko porównywanie reakcji na podane pojęcia. Aprobata badanych wobec określonych pojęć w żadnym razie przecież nie potwierdza koncepcji badaczy, lecz dostarcza jedynie „przydatnego materiału” umożliwiającego zorientowanie się, jak badani reagują na te koncepcje¹¹. Czy standaryzowane pytania i pojęcia umożliwiają w ogóle po-

schungsansätze (z. B. Interpretationskonzepte wie Säkularisierung, Rationalisierung, Modernisierung) unkritisch zur Erforschung – Wahrnehmung und Interpretation – osteuropäischer Wertelandschaften genutzt werden. Wertforschung interpretiert, bewertet und normiert dann osteuropäische Werthaltungen mit westlichen Kategorien – und beeinflusst einseitig die Wertentwicklung dieser Gesellschaften, ohne umgekehrt von diesen zu lernen.

Die Forschung über Werte und Wertewandel, die in den vergangenen drei Jahrzehnten in Westeuropa ein immenses Wachstum erfahren hat, steht vor großen Herausforderungen. Dieses Wachstum war nicht zuletzt auch eine Folge steigenden Wohlstands und damit verbundener gesellschaftlicher Wertverschiebungen. Zwischenzeitlich kommt durch den Umbruch ehemals kommunistischer Staatswirtschaften hin zu Gesellschaften freiheitlicher Marktwirtschaften die Werteforschung auch in Osteuropa in Gang.¹² Mit den globalisierungsbedingten Modernisierungsprozessen und vor der Herausforderung eines zusammenwachsenden Europa stellen sich für die Werteforschung heute ganz neue Fragen, inhaltlich wie methodisch. Dies bedarf einer angemessenen Weiterentwicklung der Werteforschung.

Die Werteforschung ist nach dem Zweiten Weltkrieg als kooperativer Forschungsansatz zwischen der Soziologie, der Kulturanthropologie und der (Sozial-)Psychologie entstanden (Talcott Parsons, Clyde Kluckhohn, George Allport). Dies geschah aus der Überzeugung, dass das Wertekonzept für die Weiterentwicklung und Integration der Human-, Sozial- und Kulturwissenschaften eine zentrale Rolle spielt. Werte sind, wie Parsons zeigte, das Zentrum einer Kultur, die über deren Stabilität und Zusammenhalt maßgeblich entscheiden; in ihnen verdichten und verflechten sich Individuum, Gesellschaft und Kultur. Die wissenschaftliche und gesellschaftliche Weiterentwicklung und deren Präferenz naturwissenschaftlicher, quantifizierender Methodologien haben dazu geführt, dass der empirisch-sozi-

ważne porównania różnych grup ludności, kultur, społeczeństw? Jedno i to samo pojęcie może przecież mieć różne konotacje u różnych grup ludności i w różnych kulturach. Czy samoświadomość poszczególnych grup i kultur oraz różnice między nimi będą widoczne w wystarczającym stopniu? Co pozostanie niewidoczne, co zostanie pominięte? W jaki sposób wysondowany zostanie głębszy wymiar znaczeń podanych wartości? Jak można ukazać nowe, dopiero zapoczątkowane doświadczenia wartości?

Należy ponadto wspomnieć o oddziaływającym na publiczną świadomość efekcie sprzężenia zwrotnego określonego założenia badawczego, np. lansowania pozytywistycznego rozumienia wartości („wartości są wielkościami możliwymi do zmierzenia, a więc też obliczenia i manipulowania”), performatywnego wzmocnienia wartości obserwowanych i pominięcia niezaobserwowanych. W taki sposób może dojść do procesów utożsamiania faktycznej rzeczywistości z rzeczywistością badawczą, procesów ograniczających perspektywę, nieuwzględniających pluralizmu i zarazem normujących. Staje się to problemem np. tam, gdzie założenia badawcze powstałe w kontekście sytuacji zachodnioeuropejskiej (np. koncepcje interpretacyjne takie jak sekularyzacja, racjonalizacja, modernizacja) zostają bezkrytycznie zastosowane do zbadania – obserwacji i interpretacji – panoramy wartości wschodnioeuropejskich. Badania nad wartościami interpretują, wartościują i normują wówczas wschodnioeuropejskie hierarchie wartości według kryteriów zachodnich, wpływając jednostronnie na rozwój etyczny tych społeczeństw, jednakże niczego ze swej strony od nich się nie ucząc.

Badania nad wartościami i ich przemianami, które w ostatnich trzech dziesięcioleciach w Europie Zachodniej bardzo się roz-

alwissenschaftliche Zugang sich am stärksten durchgesetzt hat.

Für eine europa-gerechte Werteforschung ist es heute wichtig, an das Ursprungsanliegen anzuschließen – denn nur eine damals intendierte multiperspektivische Annäherung an das Thema wird den Anforderungen gerecht werden, die Wertorientierungen Europas zeit-, situations-, kultur-, pluralitäts- und geschichts- und vor allem menschen-sensibel zu erkunden. Philosophisch-ethische, hermeneutisch-historische Grundlagenforschung, empirische und anwendungsorientierte Zugänge können und müssen einander anregen, korrigieren, ergänzen, widersprechen. Anthropologie, Philosophie, Ethik; Soziologie, Politologie, Wirtschaftswissenschaften; Pädagogik, Psychologie; Kultur- und Geschichtswissenschaft, Theologie und Religionswissenschaft gemeinsam sind in der Lage, der Vielfalt und Komplexität europäischer Wertelandschaften zu entsprechen. Dass dabei konkret Wissenschaftler/innen aller Disziplinen aus West- und Osteuropa in Forschungsteams zusammenarbeiten, ist nur selbstverständliche Konsequenz. Die Vielfalt und der Wettstreit der Perspektiven und Methoden, auch deren Widersprüche und Unvereinbarkeiten sind keine Schwäche, sondern eine Stärke, denn sie allein sichern eine möglichst weithorizontige Wahrnehmung, gewährleisten Pluralitäts- und Differenzsensibilität und fördern produktiven Konflikt.

Neben den Inhalten der Werteforschung, die sich von den aktuellen Herausforderungen Europas her nahe legen, und der methodologischen Fragen, soll abschließend noch ein letztes Forschungsderivat erwähnt werden: Die Frage nach dem Zusammenhang bzw. den Brüchen zwischen gedachten, als wünschenswert betrachteten Werten und den konkret gelebten Werten, auf individueller und auf gesellschaftlicher Ebene, kurz gesagt: Das In-, Mit- und Gegeneinander von Theorie und Praxis der Werte. Fragen wie Wertentstehung, Werttradierung, die Frage nach den impliziten Werten konkreter gesellschaftlicher Praxis – all das sind Zukunftsthe-

winęły, stoją wobec ogromnych wyzwań. Rozwój ten nastąpił między innymi w związku ze wzrostem dobrobytu i łączącym się z tym przesunięciem społecznych hierarchii wartości. Poza tym, na skutek przekształcenia komunistycznej gospodarki państwowej w wolną gospodarkę rynkową, nabierają rozpędu również badania nad wartościami w Europie Wschodniej¹². Zachodzące wskutek globalizacji procesy modernizacyjne i wyzwania, jakie niesie ze sobą jednocząca się Europa, stawiają przed badaniami dotyczącymi wartości zupełnie nowe problemy, zarówno w sensie merytorycznym, jak i metodycznym. Potrzeba tu odpowiedniego rozwoju sfery badań nad wartościami.

Badania wartości zapoczątkowane zostały po II wojnie światowej jako założenie badawcze oparte na połączeniu osiągnięć z następujących dziedzin: socjologii, antropologii kulturowej i psychologii (społecznej) (Talcott Parsons, Clyde Kluckhohn, George Allport). Założenie to zrodziło się z przekonania, że koncepcja wartości odgrywa centralną rolę w dalszym rozwoju i integracji nauk humanistycznych, społecznych oraz kulturoznawstwa. Wartości, jak wykazał Parsons, stanowią centrum kultury i w dużym stopniu decydują o jej stabilności i spójności; to właśnie dzięki nim następuje kondensacja i wzajemne powiązanie jednostki, społeczeństwa i kultury. Naukowy i społeczny rozwój oraz preferowane przez niego metodologie ilościowe charakterystyczne dla nauk przyrodniczych doprowadziły do tego, że podejście empiryczne nauk społecznych zyskało największą popularność.

Aby badania nad wartościami uwzględniły kontekst europejski, ważne jest nawiązanie do ich pierwotnych założeń, ponieważ tylko zamierzone wówczas wieloperspektywiczne podejście do tematu może sprostać

men, wenn Werteforschung einen konstruktiven Beitrag zur strukturierten Wahrnehmung, zu tieferem Verständnis und zur Erhellung der Wertsituation europäischer Gesellschaften und damit ihren Beitrag zu einer humanen Weiterentwicklung Europas leisten will. Denn Werte sind primär eine Frage konkret gelebter Praxis und ihr zugrunde liegender Erfahrung – und erst in einem abgeleiteten Schritt eine Frage von theoretischer Analyse und appellierender Proklamation.

■ ANMERKUNGEN

¹ Vgl. F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, Kritische Studienausgabe, Band 5, hg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, München/Berlin/New York 1993, 16-17, Aphorismus 2.

² Kritisch dazu: H. von Hentig, *Ach, die Werte! Ein öffentliches Bewusstsein von zwiespältigen Aufgaben. Über eine Erziehung für das 21. Jahrhundert*, Weinheim 2001.

³ Vgl. K. Homann, *Die Funktion von Werten in der modernen Gesellschaft*, in: W. Schweidler (Hg.), *Werte im 21. Jahrhundert*, Baden-Baden 2001, 145-157, 146.

⁴ Z.B. Max Hallers These vom „Aufstieg eines sozial verantwortungsbewussten, institutionell gestützten Individualismus“, in: M. Haller, W. Schulz, *Auf dem Weg zur mündigen Gesellschaft? Wertwandel in Österreich 1986 bis 2003*, in: W. Schulz, M. Haller, A. Grausgruber (Hg.), *Österreich zur Jahrhundertwende. Gesellschaftliche Werthaltungen und Lebensqualität 1986-2004*, Wiesbaden 2005, 11-73, 40.

⁵ H. Denz (Hg.), *Die europäische Seele. Leben und Glauben in Europa*, Wien 2001; M. Tomka, P.M. Zulehner, *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas*, Ostfildern 2000.

⁶ Vgl. die Studien von Roland Inglehart, z.B. R. Inglehart, *Modernisierung, Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt a.M./New York 1998.

⁷ Vgl. H. Joas, *Die kulturellen Werte Europas*, in: H. Joas, K. Wiegandt (Hg.), *Die kulturellen Werte Europas*, Frankfurt a.M. 2005, 11-39, 14-15.

⁸ Ende der 60er Jahre hat der Soziologe Rüdiger Lautmann 400 Fachpublikationen erforscht und bereits damals 180 verschiedene Definitionen gefunden: vgl. H. Thome, *Wertwandel in Europa aus der Sicht der empirischen Sozialforschung*, in: H. Joas, K. Wiegandt (Hg.), *Die kulturellen Werte Europas*, 386-443, 389.

wymaganiu, aby zbadać europejskie hierarchie wartości z uwzględnieniem czasu, sytuacji, kultury, pluralizmu i historii, a przede wszystkim pozostać przy tym otwartym na człowieka. Filozoficzno-etyczne, hermeneutyczno-historyczne badania podstaw, podejścia empiryczne i praktyczne mogą i muszą nawzajem się inspirować, korygować, uzupełniać, nawzajem sobie przeczyć. Antropologia, filozofia, etyka, socjologia, politologia oraz nauki ekonomiczne, pedagogika, psychologia, kulturoznawstwo i nauki historyczne, teologia i religioznawstwo wspólnie są w stanie odzwierciedlić różnorodność i złożoność europejskich systemów wartości. Oczywiście konsekwencją będzie tu współpraca w zespołach badawczych naukowców wszystkich dyscyplin z Europy Zachodniej i Wschodniej. Różnorodność i konkurowanie perspektyw i metod, a także ich sprzeczności i niemożność pogodzenia ich ze sobą, nie są wcale słabością, lecz stanowią zaletę, ponieważ tylko one gwarantują możliwie dogłębne, wielostronne poznanie, wrażliwość na pluralizm i różnice i podtrzymują produktywny konflikt.

Oprócz treści badań nad wartościami, treści związanych blisko z aktualnymi wyzwaniami, przed którymi stoi Europa, i oprócz problemów metodologicznych wspomnieć należy na koniec jeszcze o ostatnim derywacie badawczym: o problemie związku (lub jego braku) między wartościami zakładanymi, postulowanymi, a konkretnie realizowanymi w życiu, na płaszczyźnie indywidualnej i społecznej, krótko mówiąc: chodzi tu o tożsamość, współlistnienie i przeciwstawność teorii i praktyki wartości. Problemy takie, jak: powstawanie wartości, ich przekazywanie, zagadnienie wartości ukrytych w konkretnej praktyce społecznej – wszystko to są tematy, którymi należy się zająć w przyszło-

⁹ Vgl. K.-H. Hillmann, *Zur Wertewandelforschung: Einführung, Übersicht und Ausblick*, in: G.W. Oesterdiekhoff, N. Jegelka (Hg.), *Werte und Wertewandel in westlichen Gesellschaften. Resultate und Perspektiven der Sozialwissenschaften*, Opladen 2001, 15-39, 15.

¹⁰ Vgl. H. Thome, s.o., zeigt differenziert die Chancen und Probleme dieses Forschungsansatzes auf.

¹¹ Ebd.

¹² K.-H. Hillmann, s.o.

Regina Polak

Dr., Vorständin des Instituts für Praktische Theologie an der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien und federführende Mitarbeiterin an der österreichischen Jugendwerte-Studie.

ści, jeżeli badania nad wartościami mają wnieść konstruktywny wkład w ustrukturowane poznanie, głębsze rozumienie i wyjaśnienie sytuacji wartości w społeczeństwach europejskich, a tym samym w dalszy humanistyczny rozwój Europy. Wartości są bowiem przede wszystkim związane z konkretnie realizowaną praktyką i leżącym u jej podstaw doświadczeniem – i dopiero w dalszej kolejności powinny być przedmiotem analiz teoretycznych, apeli i proklamacji.

■ PRZYPISY

¹ Por. F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, „Kritische Studienausgabe”, t. 5, G. Colli, M. Montinari (red.), München–Berlin–New York 1993, s. 16–17, aforyzm 2.

² Uwagi krytyczne w: H. von Hentig, *Ach, die Werte! Ein öffentliches Bewusstsein von zwiespältigen Aufgaben. Über eine Erziehung für das 21. Jahrhundert*, Weinheim 2001.

³ Por. K. Homann, *Die Funktion von Werten in der modernen Gesellschaft*, w: W. Schweidler (red.), *Werte im 21. Jahrhundert*, Baden-Baden 2001, s. 145–157, tu s. 146.

⁴ Na przykład tezy Maxa Hallera. Por. *Aufstieg eines sozial verantwortungsbewussten, institutionell gestützten Individualismus*, w: M. Haller, W. Schulz, *Auf dem Weg zur mündigen Gesellschaft? Wertwandel in Österreich 1986 bis 2003*, w: W. Schulz, M. Haller, A. Grausgruber (red.), *Österreich zur Jahrhundertwende. Gesellschaftliche Werthaltungen und Lebensqualität 1986–2004*, Wiesbaden 2005, s. 11–73, tu s. 40.

⁵ H. Denz (red.), *Die europäische Seele. Leben und Glauben in Europa*, Wien 2001; M. Tomka, P.M. Zulehner, *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas*, Ostfildern 2000.

⁶ Por. na przykład badania Rolanda Ingleharta, w: R. Inglehart, *Modernisierung, Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt a.M.–New York 1998.

⁷ Por. H. Joas, *Die kulturellen Werte Europas*, w: H. Joas, K. Wiegandt (red.), *Die kulturellen Werte Europas*, Frankfurt a.M. 2005, s. 11–39, tu s. 14–15.

⁸ W końcu lat 60. socjolog Rüdiger Lautmann poddał badaniom 400 publikacji i odnalazł w nich 180

różnych definicji; por. H. Thome, *Wertewandel in Europa aus der Sicht der empirischen Sozialforschung*, w: H. Joas, K. Wiegandt (red.), *Die kulturellen Werte Europas*, s. 386–443, tu s. 389.

⁹ Porl. K.-H. Hillmann, *Zur Wertewandelforschung: Einführung, Übersicht und Ausblick*, w: G.W. Oesterdiekhoff, N. Jegelka (red.), *Werte und Wertewandel in westlichen Gesellschaften. Resultate und Perspektiven der Sozialwissenschaften*, Opladen 2001, s. 15–39, tu s. 15.

¹⁰ Por. H. Thome, dz. cyt. Autor wskazuje w sposób zróżnicowany na perspektywy i problemy tych badań.

¹¹ Por. tamże.

¹² K.-H. Hillmann, dz. cyt.

Regina Polak

Dr, kierownik Instytutu Teologii Praktycznej
Fakultetu Teologicznego Uniwersytetu Wiedeńskiego. Prowadzi badania naukowe dotyczące problematyki wartości wśród młodzieży na terenie Austrii.